

**ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТОКУ
ПЕРЦЕПТИВНИХ ДІЙ У
РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДОШКІЛЬНИКІВ**

В даній статті розкриваються особливості розвитку сприймання та відчуття дошкільників з розумовою відсталістю.

Ключові слова: відчуття, сприймання, сенсорний розвиток, сенсорні еталони, розумово відсталі дошкільники.

В данной статье излагаются особенности развития восприятия дошкольников с умственной отсталостью.

Ключевые слова: сенсорные эталоны, развитие, дошкольники с умственной отсталостью, восприятие.

На сучасному етапі розвитку суспільства, педагогічна наука висуває досить високі вимоги до розумового розвитку дитини. Основою загального розвитку є сенсорний розвиток, оскільки повноцінне сприйняття навколишнього є необхідним для успішного навчання дитини в дошкільному закладі, у школі.

За умови впровадження інклюзивного та інтегрованого навчання, необхідно розвинути розумово відсталих дітей до співпраці з нормальними однолітками, що підводить нас до перегляду проблеми навчання розумово відсталих дошкільників, зокрема у напрямку розвитку їх змістового компоненту діяльності. А однією з основних

причин труднощів засвоєння нових знань є недорозвиток сенсорно-перцептивної сфери.

Сенсорний розвиток дошкільника включає дві взаємозв'язані сторони – засвоєння уявлень про різноманітні властивості предметів та явищ і оволодіння новими діями, які дають змогу повніше та більш диференційовано сприймати світ.

Ще в ранньому віці у дитини накопичилося певне коло уявлень про ті чи інші властивості предметів, і деякі з таких уявлень виконували роль зразків, з якими порівнювалися нові предмети у процесі їх сприймання. Тепер же починається перехід від предметних зразків, що базуються на узагальненні індивідуального досвіду дитини, до використання загальноприйнятих сенсорних еталонів, тобто вироблених людством уявлень про основні різновиди властивостей і відношень (кольору, форми, розмірів предметів, їх розташування у просторі, висоти звуків, тривалості проміжків часу тощо).

Слід зауважити, що дошкільний період – оптимальний період для розвитку пізнавальної сфери загалом, та сенсорного розвитку зокрема, який є процесом засвоєння соціального досвіду, засвоєння певних еталонів. Сенсорними еталонами для дитини можуть служити, наприклад, система геометричних форм, основні кольори, фонемі рідної мови тощо. Отже, основним завданням сенсорного виховання дошкільників є поступове ознайомлення дітей з різними видами сенсорних еталонів.

З.Н. Богусловська, А.Г. Ружкая, Н.П. Сакуліна, В.В. Холмовська та інші зазначають, що оволодіння сенсорними еталонами, як системою мірок, зразків якісно змінює сприйняття. Чим вищий сенсорний розвиток дитини, тим більше предметів і явищ сприймається дитиною.

О.В. Запорожець, Л.А. Венгер, зазначили, що нормальний сенсорний розвиток дитини передбачає:

- розвиток сенсорної сфери дитини, основаної на нормальному системному функціонуванні всіх органів чуття;
- засвоєння дітьми сенсорних еталонів;
- вміння співвідносити якості предметів, що сприймаються, з елементами сформованих систем сенсорних еталонів.

Теоретичні аспекти проблеми формування сенсорних еталонів у дошкільників у загальній психології та педагогії розкриваються у працях М. Монтесорі, В.П. Зінченко, М.М. Ланге, Н.Г. Гернштейн зокрема звертається увага на характеристику: процесу перетворення сенсорної інформації та подальшої побудови перцептивного образу, адекватного об'єкту сприйняття і задачам діяльності у дошкільників (В.П. Зінченко); стадій процесу сприймання у даної категорії дітей (М.М. Ланге).

Дослідженням проблеми корекції сенсорних еталонів в дошкільній олігофренопедагогіці займалися ряд дослідників (В.В. Бобошко, А.А. Катаєва, А.Г. Обухівська, Б.В. Сермеєв, Е.А. Стребелева, В.Є. Турчинська, Д.І. Шульженко, К.В. Щербакова) [5], які спрямовували вивчення психологічних та педагогічних аспектів розвитку сенсорного сприймання у дітей з розумовою відсталістю. Теоретичний аналіз спеціальної дошкільної педагогіки показав, що існують дослідження, які спрямовані на розвиток сенсорних еталонів у даної категорії дітей, зокрема аспекти регуляції діяльності у зв'язку з орієнтуванням у часі дошкільників з розумовою відсталістю (Єралієва С.Г.) [3], аналіз сенсорних еталонів форми у процесі ігрової, образотворчої діяльності та конструюванні (О.П. Гаврілушкіна, Н.Д. Соколова).

Л.А. Венгером та його співробітниками вивчались особливості оволодіння різними еталонами на всіх етапах розвитку дитини. Дослідниками було з'ясовано, що характер еталонів, якими володіє дитина, і способи їх застосування виступають як основна характеристика дій сприйняття [1: 11]. Так, досконалість сприйняття – повнота і точність образів, що будуються, як зазначають дослідники, – залежить від того, наскільки повною системою еталонів, необхідною для обстеження даного змісту, володіє дитина і в якій мірі у неї сформовані операції зі співвіднесення еталонів, що використовуються, з властивостями предметів. У дослідженнях, проведених під керівництвом О.В. Запорожця і Л.А. Венгера, було визначено, що розвиток сприйняття містить у собі два взаємопов'язані аспекти: з одного боку, формування і вдосконалення уявлень про різновиди кожної властивості предметів, що виконують функцію сенсорних еталонів; з іншого – формування і вдосконалення самих перцептивних дій, що є необхідними для використання еталонів при аналізі властивостей реальних предметів [2: 17]. У дошкільному віці відбувається зниження порогів чутливості (зорової, слухової та ін.). Зростає гострота зору, спроможність розрізняти відтінки кольорів, розвивається звуковисотний та фонематичний слух, відчуття дотику тощо. Усі ці зміни є наслідком того, що дитина оволодіває новими способами сприймання, які мають забезпечити обстеження предметів та явищ дійсності, їх різноманітних властивостей та взаємозв'язків.

Дії сприймання формуються залежно від оволодіння тими видами діяльності, що вимагають виявлення й урахування властивостей предметів та явищ. Розвиток зорового сприймання пов'язаний передусім із продуктивними видами діяльності (малюванням, аплікацією, конструюванням). Фонематичний слух розвивається у процесі мовного спілкування, а звуковисотний слух - на музичних заняттях.

Поступово сприймання виділяються у відносно самостійні дії, спрямовані на пізнання предметів та явищ навколишнього світу, виконання перших перцептивних завдань.

Перцептивні дії, адекватні об'єкту, починають формуватися у дітей п'яти-шести років, їх характерною ознакою є розгорнутість, включення до свого складу великої кількості рухів рецепторних апаратів, що здійснюються рукою чи оком.

Для дітей з порушенням інтелекту дошкільний вік виявляється лише початком розвитку перцептивної дії. На основі виникнення у дитини інтересу до предметів, іграшок починається ознайомлення з їхніми властивостями і відношеннями.

У дітей з розумовою відсталістю відчуття і сприймання формується дуже повільно і характеризується недостатністю. Сприймання, як і відчуття, поєднуються насамперед з тими аналізаторними системами, через який світ впливає на нервову систему людини. Хоча первинного пошкодження органів відчуттів при розумовій відсталості і немає, сприймання у них характеризується бідністю та неточністю. Усі властивості сприймання є недорозвиненими. Швидкості сприймання дошкільників докладно вивчена К.І. Версотською, де вказується на значне відставання порівняно з дітьми із нормальним інтелектом; М.М. Нудельман та І. М. Соловійов вказують на значну звуженість сприймання[5]. У розумово відсталих дітей виразно спостерігається сповільненість опрацювання сенсорної інформації, їх сприйманню характерно: хаотичність, безсистемність, у процесі сприймання діти не відокремлюють істотні ознаки від другорядних, не встановлюють зв'язків між ними.

Організація сприймання розумово відсталих дітей не залежить від структури предмета. Якщо дитині з нормальним психофізичним розвитком властиві цілісність та константність сприймання, що дає їм змогу впізнати предмет незалежно від його розташування, за його окремими частинами поєднати елементи в структуру, то при розумовій відсталості діти неправильно пізнають предмет за його частинами. Збільшення відстані до предмета, розташування його в незвичних умовах також позначається на тому, чи правильно дитина його сприймає. Звуження і сповільнення зорових, слухових, кінестетичних і інших сприймань порушують орієнтування в середовищі. Такі діти недостатньо можуть встановити різницю і подібність між окремими предметами, не розрізняють відтінків кольорів, недостатньо сприймають об'єм і глибину різних якостей реальних предметів, що пов'язано з порушенням аналізу і синтезу. Недостатнє сприймання при розумовій відсталості тісно пов'язане з порушенням цілеспрямованої довільної уваги, яка тяжко концентрується, швидко виснажується і відволікається.

П'ятий рік життя стає переламним у розвитку сприймання дитини з порушеннями інтелекту. Діти вже можуть робити вибір за зразком (кольором, формою, величиною). У окремих дітей наявне також просування у розвитку цілісного сприймання. У тих випадках, коли їм вдається виконати запропоноване завдання, вони користуються зоровим співвіднесенням. Однак все це проявляється швидше як тенденція розвитку. До кінця дошкільного віку лише трохи більше половини розумово відсталих дітей досягають рівня розвитку сприймання, з якого діти в нормі починають дошкільний вік, хоча за способами орієнтації в завданні вони випереджують цей рівень. Перцептивна орієнтація виникає у них на основі засвоєння окремих еталонів, якому сприяє засвоєння слів, що позначають властивості і відношення. У ряді випадків вибір за словом виявляється у дітей з порушенням інтелекту кращим, ніж вибір за зразком, оскільки слово виділяє для дитини належну сприйманню властивість.

Розвиток сприймання дітей з порушенням інтелекту має значні відмінності від розвитку дітей з нормальним інтелектом. Оволодіваючи вибором за зразком на основі зорової орієнтації, діти, проте не можуть здійснити вибір із великої кількості елементів, відчують труднощі у розрізненні близьких властивостей, не можуть врахувати ці властивості у діях з дидактичними іграшками. Не досягається без спеціального навчання можливість узагальнення за виділеними ознаками, вміння побудувати за вказаною ознакою ряд предметів, знайти місце предмета у цьому ряду.

Дуже страждає формування цілісного образу: у половини дітей образ не може стати основою дії і не відтворюється дитиною ні у якій формі, у другій половині є спотворені, неповноцінні образи.

Хоча діти з порушенням інтелекту здійснюють вибір за зразком, тобто користуються зоровою орієнтацією, вони не використовують пошукові дії. Якщо в їхніх діях зустрічаються труднощі, помилки, вони не можуть їх виправити, оскільки не використовують практичну орієнтацію...

У дітей-олігофренів розвиток сприймання відбувається нерівномірно, засвоєні еталони часто виявляються нестійкими, розпливчастими, відсутнє перенесення засвоєного способу дії з однієї ситуації на іншу. Досить складними є взаємовідношення між сприйманням властивості, знанням її назви, можливістю діяти з урахуванням цієї властивості і можливістю здійснювати на її основі найпростіші узагальнення. Діти, які успішно виділяють властивості під час занять, не можуть підібрати парні предмети на прохання педагога, зовсім не виділяють їх у побуті, в самостійній діяльності.

Діти мають нормальний зір, проте не вмюють бачити, мають нормальний слух, проте не вмюють чути. Саме тому вони погано уявляють собі навколишні предмети, не завжди можуть виділити потрібний предмет серед інших, не розрізняють властивості предметів (колір, форму, величину), недостатньо орієнтуються в просторі.

Слухове сприймання розумово відсталих дітей характеризується недеференційованістю. Це негативно позначається на розрізненні близьких за звучанням фонем. Недостатність фонематичного слуху є однією з причин, що викликають труднощі у формуванні сталого образу слова, а також розуміння зверненого мовлення у розмово відсталих дітей.

Недеференційованість зорового сприймання призводить до труднощів розрізнення предметів за кольором, формою, величиною. Діти з розумовою відсталістю не володіють узагальненими категоріями "колір", "форма", "ширина", "висота". Рядом дослідників (Ж.Ш. Шиф, В.Г. Петрова, Т.М. Головіна), зазначається, що діти з розумовою відсталістю краще сприймають величину і колір предметів та гірше матеріал і форму. У дітей з розумовою відсталістю, із значним запізненням формується уміння відокремлювати колір як ознаку предмета, їм важко вдається засвоїти назви основних кольорів, плутають відтінки, не володіють назвами додаткових кольорів. Однією з причин недостатності сприймання кольору є недостатність відповідних термінів у словнику дитини. Багато дітей можуть впізнати колір за його назвою, але не можуть самостійно відокремлювати і називати його як ознаку предмету.

Ще більш складнішим для розумово відсталих дітей є виділення форми предмета. Вони досить складно розрізняють плоскі фігури; не помічають різниці між квадратом, прямокутником; не можуть співвіднести форму конкретного предмета з відповідним еталоном. Найскладніший із видів перцептивної діяльності, що формується у практичній діяльності завдяки узгодженій дії усіх аналізаторів – це сприймання простору. Незграбність та недостатня координація рухів, труднощі опанування предметними діями, загальний недорозвиток мовлення, що властиві дітям з розумовою відсталістю, негативно позначаються на формуванні сприймання і уміння орієнтуватись у просторі. Нелегким є формування уявлень про час, який діти сприймають не конкретним аналізатором, а шляхом чергування явищ життя, що постійно повторюються: день змінюється вечором, заняття – прогулянкою, а прогулянка – обідом тощо. У формуванні часових уявлень важливо досягти розуміння часової послідовності й тривалості. Для цього слід спрямовувати пізнання дитини від розуміння короткого проміжку часу до усвідомлення частин доби, від правильного розуміння

понять "учора", "сьогодні", "завтра" до засвоєння послідовності днів тижня, пір року.

Напрями досліджень були виявлені: розвиток сприймання і уявлень у розумово відсталих дошкільників у процесі розумового виховання (А.А. Катаєва, Є.А. Стребелева); характеристика формування елементарних уявлень у розумово відсталих дошкільників, у процесі сенсорного виховання (В.Є. Турчинська); розвиток еталонів сприймання кольору у розумово відсталих дітей при підготовці їх до навчання в спеціальній школі (Білоус О.М., О. Л Кучерук, Л.К. Чумак, Дзядок О.Д) [5], розвиток сенсорики у розумово відсталих дошкільників у процесі оволодіння образотворчою діяльністю (О.П.Гаврилушкіна). [2]

Сенсорний розвиток дитини – це розвиток її сприймання і формування уявлень про зовнішні властивості предметів: їх форму, колір, величину, положення у просторі. З розвитком сенсорики у дитини з'являється можливість оволодіння естетичними цінностями в природі і суспільстві. Із сприйняття предметів і явищ навколишнього світу починається пізнання, тому сенсорні здібності є фундаментом розумового розвитку. Цілеспрямований розвиток сенсорних здібностей повинен охоплювати такі етапи:

- ◆ формування сенсорних еталонів стійких, закріплених у мовленні уявлень про кольори, геометричні фігури і співвідношення за величиною між кількома предметами;

- ◆ навчання способів обстеження предметів, а також уміння розрізняти їх форму, колір та величину і виконувати усе складніші окомірні дії;

- ◆ розвиток аналітичного сприймання: вміння орієнтуватися в поєднаннях кольорів, розчленовувати форму предметів, виділяти окремі вимірні величини.

Отже, дітям з вадами інтелекту властиве велике відставання у термінах розвитку сприймання, уповільнений темп розвитку. У них пізно і часто неповноцінно відбувається поєднання сприймання із словом, а це, в свою чергу, затримує формування уявлень про навколишній предметний світ.

Список використаних джерел

1. Боднар В.І., Ільченко А.М. Психолого-педагогічні основи розвитку дітей в системі М. Монтесорі: Навчальний посібник. – Полтава: РВВ ПДАА, 2009. – 354 с.
2. Гаврилушкіна О.П. Развитие умственно отсталых дошкольников в процессе овладения изобразительной деятельностью. – М.: Педагогіка, 1982. – 266 с.

3. Ералиева С.Г. Некоторые аспекты регуляции деятельности в связи с ориентировкой во времени старших дошкольников с нарушением умственного развития // Дефектология. – 1983. – №6. – С. 52.
4. Синьов В.М., Матвеева М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталої дитини. – К.: Знання, 2008. – 382 с.
5. Стадненко Н.М., М.П. Матвеева, А.Г. Обухівська "Нариси з олігофренопсихології // за ред. Н.М. Стадненко. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. –
6. Развитие познавательных способностей в процессе дошкольного воспитания / под ред. Л.А. Венгера. – М.: Педагогика, 1986. – 224 с.

In this article covers features of perception and feeling of preschoolers with mental retardation.

Keywords: sensory patterns, development, preschool children with mental retardation, perception.

Отримано 30.05. 2011 р.